

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И
РЕХАБИЛИТАЦИЈУ**

ВЕЋУ ЗА МАСТЕР, СПЕЦИЈАЛИСТИЧКЕ И ДОКТОРСКЕ СТУДИЈЕ

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Датум и орган који је именовео комисију: 29. 01. 2019. године, Веће за мастер, специјалистичке и докторске студије Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитета у Београду.

Састав комисије:

1. Др Надежда Димић, редовни професор, ужа научна област Сурдологија, изабрана 23. 04. 2004, Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију - председник
2. Др Светлана Славнић, редовни професор у пензији (од 01. 10. 2018), ужа научна област Сурдологија, изабрана 18. 05. 2016, Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију - ментор
3. Др Зорка Кашић, редовни професор у пензији (од 01. 10. 2017), ужа научна област Лингвистика и Фонетика, изабрана 04. 11. 2002, Универзитет у Београду - Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију – члан
4. Др Славица Максимовић, научни сарадник, ужа научна област Сурдологија, изабрана 27. 11. 2018, Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, Београд - члан

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме: Ивана (Бранислав) Веселиновић

Датум и место рођења, општина, република: 07. 07. 1976. у Рашки, Рашка, Република Србија.

Основне студије: Основне академске студије на Дефектолошком факултету, Универзитета у Београду, студијски програм Сурдоаудиологија, уписала је школске 1995/1996. године. Дипломирала је 2000. године, са просечном оценом у току студија 9,34 и оценом 10 на дипломском испиту чија је тема била „Експоненти функције објекта у језику глуве и наглуве деце“.

Докторске студије, на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитета у Београду, уписала је школске 2014/2015. године и положила све испите у предвиђеном року, са просечном оценом 9,90.

III НАСЛОВ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

„УПОТРЕБА И ФУНКЦИЈЕ ОДРЕДБЕНИХ РЕЧИ КОД ГЛУВЕ И НАГЛУВЕ ДЕЦЕ“

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација написана је на 227 страна. Поред резимеа и кључних речи на српском и енглеском језику, списка скраћеница, Увода (од 1. до 4. стр.), Литературе (од 188. до 207. стр.) и Прилога (од 208. до 221. стр.), садржи поглавља: *Теоријски оквир* (од 5. до 49. стр.), *Проблем, циљ и задаци истраживања* (од 50. до 53. стр.), *Хипотезе* (53. стр.), *Узорак истраживања* (од 54. до 60. стр.), *Инструменти истраживања* (61. и 62. стр.), *Поступак спровођења истраживања* (63. стр.), *Методологија обраде података* (64. и 65. стр.), *Резултати истраживања* (од 66. до 159. стр.), *Дискусија* (159. до 183. стр.), *Тестирање хипотеза* (183. стр.) и *Закључак* (од 184. до 188. стр.).

Докторска дисертација садржи укупно 92 табеле. У првих осам табела приказана је структура испитиваног узорка (ове табеле налазе се у поглављу *Узорак истраживања*), а преостале табеле приказују добијене резултате истраживања (84 табеле налазе се у поглављу *Резултати истраживања*).

Литература (од 188. до 207. стр.) има 205 библиографских јединица, од којих су 31 (15,12%) објављене у претходних пет година, а 66 (32,20%) у претходних 10 година. После цитиране литературе (од 207. до 221. стране) дати су прилози који представљају илустрацију писаног израза, а део су прикупљеног значајног језичког корпуса (520 писаних састава) који је служио као инструмент истраживања. На крају се налазе обавезни прилози (Биографија аутора, Изјава о ауторству, Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада, као и Изјава о коришћењу, од 222. до 227. стр.).

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Уводни део

Кандидаткиња у овом делу истиче значај вербалне комуникације као доминантног вида споразумевања међу људима, јер омогућава човеку да "ослободи" своје мисли и на тај начин их учини доступним другима. У уводном делу кандидаткиња говори о чињеници да је интересовање за начин на који деца усвајају матерњи језик и овладавају способношћу вербалне комуникације старо преко двеста година. Говор и језик се уче целог живота, на начин како су то чинили преци, али и уз обогаћивање према захтевима савременог живота. У овом делу говори се о говору и језику као оруђу мишљења и средствима регулације

психичких процеса, који чине и основу за усвајање друштвеног стила живота, због чега се сматрају значајним чиниоцима социјализације деце и одраслих. Кандидат наводи да је за развој говора и језика, неопходна, уз мноштво других фактора, и добра аудитивна перцепција. Посебно истиче да оштећење слуха доводи до застоја у развоју говора и језика и онемогућава дете да спонтано усваја говор и језик. Наведене сметње рефлектују се и на когнитивни, социјални и емоционални развој, што условљава негативне промене у развоју свих битних аспеката личности особе оштећеног слуха.

Комисија сматра да уводни део јасно указује на предмет и проблем истраживања, као и да је у складу са методолошким поставкама ове докторске дисертације.

Теоријски оквир истраживања је прво поглавље ове дисертације а састоји се од седам потпоглавља.

У оквиру првог потпоглавља *О језику и говору* кандидаткиња, позивајући се на релевантну литературу, говори о језику и говору уопште, о томе како језик одређује човека на биолошком, психолошком и социјалном плану, о битним својствима језика и његовим функцијама, као и о односу говора и језика и језика и мишљења.

У оквиру другог потпоглавља *Усвајање језика код деце* кандидаткиња износи низ теорија о усвајању језика, које су збир лингвистичких и психолошких теорија. Она истиче да усвајање језика подразумева способност спонтаног произвођења говора и способност разумевања говора других.

У трећем потпоглављу *Говорно-језички развој у школи* кандидаткиња говори о битним променама у развоју дечјег говора које се дешавају од момента када дете пође у школу. Пред дететом се налази мноштво нових ситуација и изазова. Намеће им се и читав низ стандарда и правила које је потребно поштовати приликом вербалног изражавања, учтивог обраћања и учествовања у разговору. Поласком у школу наступа фаза "проширивања језичке компетенције" која обухвата све језичке нивое. Језички развој у периоду школовања је постепен и одвија се у фазама, све до завршетка средње школе.

У четвртном потпоглављу *Усвајање говора и језика код глуве и наглуве деце* кандидаткиња, уз позивање на одговарајућу литературу, говори да се у условима уредне аудитивне перцепције говор и језик деце развијају спонтано (прелазећи постепено са једне говорно-језичке развојне фазе на следећу), на основу говорних подстицаја из социјалног окружења. Она истиче да лоша аудитивна перцепција компромитује спонтано усвајање говора и језика, што за последицу има делимични или потпуни застој у развоју говора и језика код деце у развојном периоду и до разградње говорно-језичког депозита, уколико је до оштећења слуха дошло на старијем узрасту. Недовољно развијен говор и језик се негативно одражава на развој свих аспеката личности детета - когнитивни, социјални и емоционални. Кандидаткиња истиче да у условима нарушене аудитивне перцепције деца уче говор и језик на специфичан начин, користећи вид, слух и покрет и наводи специфичности говорно-језичког развоја деце оштећеног слуха (специфичан развој супрасегментне структуре говора, артикулације гласова, обима и квалитета речника, процеса усвајања значења, развој реченичне конструкције, присуство аграматичности, проблем у развоју аудитивне пажње и непосредног вербалног памћења, отежано формулисање питања и давање одговора на постављена питања, тешкоћа у коришћењу

различитих прагматских функција, отежан развој контекстног и логичног говора, значај добро развијеног знаковног језика као подлоге за развој вербалног изражавања и когниције). За добар развој говора, вербалног и нумеричког памћења, апстрактних форми мишљења, као и укупан когнитивни, емоционални и социјални развој деце оштећеног слуха, кандидаткиња као императив наводи рану детекцију, дијагностику, амплификацију и пажљиво планиран, осмишљен и извођен рани ре/хабилитациони третман развоја аудитивних способности, говора, језика и комуникационих вештина.

У оквиру петог потпоглавља *Писани говор* кандидаткиња говори о односу писаног и вербалног говора и њиховим суштинским разликама. Она истиче да је писање саставни део процеса учења. Оно захтева когнитивни напор, добру меморију и високу мотивисаност. Обука писања захтева и читав низ испуњених фактора, развијених способности и стечених сазнања. Дете треба научити да се писањем користи у различите сврхе, да научи различите стилове писања, различите видове писања, и писање за различиту врсту публике.

У шестом потпоглављу *Писани говор код глуве и наглуве деце* кандидаткиња истиче да је писани говор за децу оштећеног слуха веома значајан вид комуникације. Он је средство говорног и општег развоја, као и начин да се надоместе недостаци њиховог усменог говора. Путем писаног говора деца оштећеног слуха богате речник, стичу нова знања, развијају усмени говор, мисаоне процесе и комуникационе способности. Ово је разлог због кога је један од приоритетних задатака у школама за децу оштећеног слуха и развој писаног говора. Кандидаткиња наводи да резултати великог броја истраживања говоре да писани говор деце оштећеног слуха показује тенденцију ка изразитом заостајању у односу на популацију деце уредног слуха. У савременом свету готово да је и немогуће замислити квалитетан живот без писане речи. Она за човека и његово битисање има непроцењиви значај, због чега је неопходно посветити посебну пажњу систематском, планском и континуираним раду на развоју писаног изражавања код деце оштећеног слуха.

У оквиру седмог потпоглавља *Одредбене речи у језичком систему* кандидаткиња дефинише да под одредбеним речима у свом раду подразумева именске речи (придеве, придевске заменице и редне бројеве) које су несамосталне и имају основну синтаксичку функцију именичких одредби. Оне у својој основној атрибутској функцији представљају зависни део именичких синтагми (одређују именицу), а у предикатској функцији служе за приписивање особине субјекту, односно такође именици или именичкој заменици. То су речи које се у језичком развоју јављају после именица и глагола, јер су према уочавању особина (најчешће) апстрактнијег типа него предмети (именице) и ситуације (глаголи) које се конкретно уочавају на најранијем узрасту. Управо ниво апстракције именских одредбених речи је и био разлог избора истраживања њихове појаве у језику глуве и наглуве деце.

У оквиру целокупног теоријског дела ове докторске дисертације кандидаткиња приказује више од 180 резултата различитих студија, које су се бавиле проучавањем језика и говора, усвајањем језика и говора код деце, говорно-језичким развојем у школи и развојем писаног изражавања, као и специфичностима усвајања говора и језика и вербалног и писаног изражавања код глуве и наглуве деце. У теоријском делу, кандидаткиња је на систематичан, доследан и концизан начин описала основе проблема истраживања. Садржаји структурирани у овом поглављу указују на специфичности у

развоју говора и језика глуве и наглуве деце, као и разноврсност фактора који утичу на способност вербалног и писаног изражавања ове деце, а које је кандидаткиња вешто систематизовала у односу на изучавање доминантог проблема истраживања.

Комисија сматра да је кандидаткиња у поглављу *Теоријски оквир* обрадила битне теме које су значајне за проблем и предмет ове докторске дисертације, поштујући при том постулате академског писања и захтеве израде докторске дисертације.

Истраживачки део представља друго поглавље ове докторске дисертације у оквиру кога се налази више потпоглавља.

Проблем, циљ и задаци истраживања чине осмо потпоглавље.

Проблем овог истраживања кандидаткиња образлаже чињеницом да се вербална продукција глувих и наглувих особа разликује у односу на вербалну продукцију особа које имају уредан слух. Приликом вербалне продукције код глувих и наглувих особа уочавају се специфичне конструкције, битно различите у односу на вербалне исказе типичних говорника српског језика. Кандидаткиња наводи да је у раду са глувом и наглувом децом запазила да се именске одредбене речи у вербалном изражавању ове деце недовољно употребљавају, као и да се користе у другачијој функцији у реченици, у односу на реченичне конструкције деце типичног развоја. Тиме износи своје разлоге што је за проблем овог истраживања изабрала одредбене речи које се у синтакси сматрају придевским речима, а то су: придеви, придевске заменице и редни бројеви. У оквиру проблема истраживања кандидаткиња је навела да ће анализирати јављање врста (и подврста) одредбених речи код две групе испитаника (што је у овом раду дефинисано као употреба/неупотреба), као и два типа функција – атрибутска и предикативна.

На основу изложеног проблема истраживања, дефинисани су *циљеви истраживања*.

1. Утврдити и разјаснити употребу и функције одредбених речи у формирању исказа код глуве и наглуве деце.

2. Утврдити, упоредити и разјаснити употребу и функције одредбених речи у формирању исказа глуве и наглуве деце и деце типичног језичког развоја.

За реализацију постављених циљева истраживања било је потребно остварити одређене *задатке*.

1. Прикупити податаке о глувим и наглувим испитаницима (испитаници из експерименталне групе) који се односе на: узраст, пол, време настанка оштећења слуха, врсту и степен оштећења слуха, тип примењене аудитивне амплификације, дужину ре/хабилитационог третмана, начин комуникације, едукацију (разред, тип школе - школа за децу оштећеног слуха или школа за децу типичног развоја).

2. Формирати контролну групу деце уредног слуха која ће бити уједначена са експерименталном групом према полу и разреду у који су укључена деца.

3. Испитати употребу одредбених речи (придева (врста), придевских заменица (врста) и редних бројева) у формирању исказа код глуве и наглуве деце и код деце типичног језичког развоја.

4. Испитати функције одредбених речи (атрибутска и предикативна) у формирању исказа код глуве и наглуве деце и код деце типичног језичког развоја.

5. Анализирати прикупљени језички корпус према:

- врсти и броју употребљених придева (описних, присвојних, градивних, временских месних и придева других односа) у формирању исказа код глуве и наглуве деце и код деце типичног језичког развоја;

- врсти и броју употребљених придевских заменица (присвојне, показне, односно-упитне, неодређене, одричне и опште/одређене) у формирању исказа код глуве и наглуве деце и код деце типичног језичког развоја;

- броју употребљених редних бројева у формирању исказа код глуве и наглуве деце и код деце типичног језичког развоја;

- функцији употребљених одредбених речи (конгруентни атрибут, предикатив) у формирању исказа код глуве и наглуве деце и код деце типичног језичког развоја.

6) Испитати однос између употребе и функција одредбених речи у формирању исказа код глуве и наглуве деце и података који се односе на тип примењене аудитивне амплификације, дужину ре/хабилитационог третмана и доминантан начин комуникације.

7) Испитати однос између употребе и функција одредбених речи у формирању исказа код глуве и наглуве деце и код деце типичног језичког развоја и података који се односе на пол и разред.

8) Упоредити употребу и функције одредбених речи у формирању исказа код глуве и наглуве деце и код деце типичног језичког развоја.

У оквиру деветог потпоглавља кандидаткиња је, у складу са дефинисаним циљем истраживања, поставила *хипотезе истраживања*.

- Основна хипотеза.

Глува и наглува деца се разликују у употреби и функцијама одредбених речи приликом формирања исказа од деце типичног језичког развоја.

- Специфичне хипотезе.

1. Глува и наглува деца приликом формирања исказа употребљавају мање (по броју и по врсти) одредбених речи од деце типичног језичког развоја.
2. Глува и наглува деца приликом формирања исказа чешће користе одредбене речи у функцији предикатива него у функцији атрибута.
3. Деца типичног језичког развоја приликом формирања исказа чешће користе одредбене речи у функцији атрибута него у функцији предикатива

Узорак истраживања је десето потпоглавље. Истраживањем је обухваћено N=130 ученика, оба пола, просечних интелектуалних способности, без додатних оштећења. Сви ученици похађали су више разреде (V, VI, VII и VIII) основне школе. Узорак је подељен у три групе – две експерименталне и једну контролну. Једну експерименталну групу (E) чинило је N=40 ученика чије је оштећење слуха преко 70 dB и који су похађали школе за

глуву и наглуву децу. Друга експериментална група (E1) формирана је од N=10 ученика чије је оштећење слуха преко 70 dB и који су похађали школе за децу типичног развоја. Контролна група обухватила је N=80 ученика типичног развоја. Контролна група уједначена је са експерименталном групом према полу и разреду у који су укључена испитивана деца.

Истраживањем су обухваћена деца из школа за глуве и наглуве у Србији и глува и наглува деца која похађају основне школе за децу типичног развоја у Србији, а била су укључена у ре/хабилитациони третман у Институту за експерименталну фонетику и патологију говора у Београду, Одељењу за рехабилитацију слушања и говора, Института за ОРЛ и МФХ Клиничког центра Србије и/ или "Дечјој кући", Клиничко болничког центра Звездара. Истраживање са децом из контролне групе обављено је у основној школи "Зага Маливук" у Београду.

У оквиру једанаестог потпоглавља *Инструменти истраживања* представљен је протокол за прикупљање података који је кандидаткиња конструисала за потребе истраживања. У оквиру протокола прикупљају се подаци који се односе на узраст и пол испитаника, ниво интелектуалног функционисања, одсуство придружених сметњи, разред у који је дете укључено, време настанка оштећења слуха, врсту и степен слушног оштећења, тип примењене аудитивне амплификације, дужину ре/хабилитационог третмана, доминантан начин комуникације и тип школе у коју је дете укључено. Осим овог протокола, кандидаткиња је користила и унапред дефинисане теме за писање четири састава различитих жанрова: наратив, дескрипција, експозиција и аргументатив (Ивановић, 2014а) како би прикупила и формирала језички корпус за анализу истраживаног проблема.

У дванаестом потпоглављу *Поступак спровођења истраживања* кандидаткиња је навела да је истраживање обављено у учионицама школа које похађају деца из испитиваних група, током наставе српског језика. Сви ученици су имали задатак да током школског часа напишу састав на задату тему. Сваке недеље ученици су писали по један састав. Расположиво време за писање било је један школски час. Сваки ученик је добио исто писано упутство које му је дало смернице и тему за писање. Глуви и наглуви ученици су, осим у писаној форми, упутство за писање и додатна објашњења добијали и усменим говором и знаковним језиком. Ученицима је била скренута пажња да се труде да пишу уредно и читко, писаним или штампаним словима, латиничним или ћириличним писмом. На овај начин прикупљено је 520 писаних састава у којима је анализирана употреба и функције одредбених речи.

У тринаестом потпоглављу кандидаткиња је навела *Методологију обраде података*. Подаци који су прикупљени анализом језичког корпуса обрађивани су помоћу статистичког пакета SAS 9.3 (SAS Institute Inc., 2002-2010), а избор метода зависио је од структуре и природе података, хомогености варијансе и нормалности расподеле.

Поред квантитативне анализе, прикупљени материјал анализиран је и квалитативно.

Од основних статистичких параметра израчунати су: просечна вредност, стандардна девијација, стандардна грешка и минималне и максималне вредности зависно променљивих. Дескриптивни статистички параметри су приказани за све категорије зависно променљивих унутар све три испитиване групе.

Оцена утицаја групе, пола, разреда, типа аудитивне амплификације, доминантног начина комуникације и дужине трајања ре/хабилитације обављено је одговарајућим непараметријским АНОВА тестом.

За оне параметре, код којих је утврђена хомогеност варијансе, применом Левеновог теста, за испитивање утицаја фактора (пол, разред и класа дужине ре/хабилитације) коришћена је једнофакторска анализа варијансе АНОВА.

Применом General Linear Model (ГЛИМ) процедуре извршена је оцена утицаја групе (Е, Е1 и К) на просечну испољеност и варијабилност зависно променљивих варијабли.

Поређење просечних вредности између нивоа посматраних фактора, код АНОВА и ГЛИМ процедуре, извршено је применом t-testa. Оцена утицаја и поређење разлика је посматрано на три нивоа значајности ($p < 0,05$; $p < 0,01$; $p < 0,001$).

Код примене параметарске АНОВЕ, разлике између нивоа посматраних фактора посматране су на нивоу значајности $P < 0,05$.

У циљу јаснијег сагледавања значајности, коришћена је и оригинална Р вредност из output-а после статистичке обраде која је приказана на четири децимале.

Анализирајући целокупну методологију представљену у овој докторској дисертацији, Комисија сматра да је кандидаткиња добро поставила методологију истраживања, а да су статистичке методе обраде података адекватно одабране и примењене.

Резултати истраживања представљају четрнаесто потпоглавље ове докторске дисертације. Кандидаткиња је резултате истраживања приказала у оквиру 84 табеле. Резултати су структурирани у следећа поглавља: Основни статистички параметри употребе и функција одредбених речи (садржи 4 потпоглавља: Употреба и функције одредбених речи код деце из школа за глуве и наглуве, Употреба и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце из школа за децу типичног развоја, Употреба и функције одредбених речи код деце типичног развоја, Употреба и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце и деце типичног развоја); Утицај испитиваних фактора (групе, пола, разреда, типа амплификације, доминантног начина комуникације и класа дужине ре/хабилитације) на употребу и функције одредбених речи непараметријским АНОВА тестом (садржи следећих 6 потпоглавља: Утицај групе на употребу и функције одредбених речи, Утицај пола на употребу и функције одредбених речи, Утицај разреда на употребу и функције одредбених речи, Утицај типа амплификације на употребу и функције одредбених речи, Утицај доминантног начина комуникације на употребу и функције одредбених речи, Утицај класе дужине ре/хабилитације на предшколском узрасту на употребу и функције одредбених речи); Утицај испитиваних фактора (пола, разреда и класа дужине ре/хабилитације) на употребу и функције одредбених речи АНОВА тестом (садржи следећа 3 потпоглавља: Утицај пола на употребу и функције одредбених речи, Утицај разреда на употребу и функције одредбених речи, Утицај класа дужине ре/хабилитације на предшколском узрасту на употребу и функције одредбених речи); Утицај групе испитаника на употребу и функцију одредбених речи применом ГЛИМ процедуре.

Комисија оцењује да су сви предвиђени циљеви, задаци и хипотезе истраживања обухваћени приказом резултата, као и да приказ резултата, њихово структурирање и интерперетација у потпуности одговарају захтевима израде

докторске дисертације. Комисија ово поглавље вреднује као изузетно јер се у њему налази најважнији научни допринос докторске дисертације.

Петнаесто потпоглавље – *Дискусија резултата* – структурирано је тако да прати организацију и приказ резултата истраживања у седам поглавља: *Употреба и функције одредбених речи код деце из школа за глуве и наглуве, Употреба и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце из школа за децу типичног развоја, Употреба и функције одредбених речи код деце типичног језичког развоја, Употреба и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце и деце типичног развоја.*

Дискусија резултата добијених непараметријским АНОВА тестом садржи следећих шест потпоглавља: *Утицај групе на употребу и функције одредбених речи, Утицај пола на употребу и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце и деце типичног развоја, Утицај разреда на употребу и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце и деце типичног развоја, Утицај типа амплификације на употребу и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце, Утицај доминантног начина комуникације на употребу и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце, Утицај класа дужине рехабилитације на употребу и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце.*

Дискусија резултата добијених АНОВА тестом (садржи следећа три потпоглавља: *Утицај пола на употребу и функције одредбених речи, Утицај разреда на употребу и функције одредбених речи, Утицај класа дужине ре/хабилитације на употребу и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце.*

У поглављу *Дискусија резултата добијених ГЛМ методом* су добијени резултати корелирани са резултатима више од 80 сличних доступних истраживања.

Комисија оцењује да су сви резултати адекватно корелирани и продискутивани у односу на резултате сличних доступних истраживања. Комисија сматра да је ово поглавље допринело разумевању добијених резултата, а структура дискусије у потпуности одговара захтевима израде докторске дисертације.

Тестирање хипотеза је шеснаесто потпоглавље ове докторске дисертације. Кандидаткиња у овом потпоглављу, на основу добијених резултата истраживања, проверава тачност сваке од постављених хипотеза, тј. доноси суд о њеној потврђености или непотврђености.

Закључак представља седамнаесто потпоглавље ове докторске дисертације. Кандидаткиња у овом поглављу изводи закључке на основу постављених хипотеза. Осим тога, изведени су и закључци који се тичу употребе и функција одредбених речи у односу на разред, тип школе који испитаници похађају, присуство оштећења слуха, тип примењене аудитивне амплификације, доминантан начин комуникације и дужину ре/хабилитационог третмана.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ НА ОСНОВУ РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

У оквиру рада на докторској дисертацији, објављено је седам радова. Од тог броја, један рад је у категорији М23, три рада су у категорији М45 и три рада су у категорији М61

М23

1. Maletić Sekulić, I., **Veselinović, I.**, Jeličić, Lj., Šijan-Gobeljić, M., Dragutinović, N. (2016). Positive effects of hearing and speech rehabilitation on lexical fund quality in hearing impaired children. *Vojnosanitetski pregled. Military-medical and pharmaceutical review* 75(00):375-375 DOI: 10.2298/VSP160815375M, Full text: <http://www.doiserbia.nb.rs/issue.aspx?issueid=2576>

М45

1. Славнић, С., **Веселиновић, И.**, Карић, Ј. (2016). Утицај постимплантне говорне перцепције на опште комуникативне способности. *Специфичност оштећења слуха-нови кораџи*. приредиле: С. Славнић, В. Радовановић. Београд: Универзитет у Београду. Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Издавачки центар Факултета, 97- 113. ISBN 978-86-6203-081-8
2. **Веселиновић, И.**, Славнић, С., Јеличић, Љ., Остојић Зељковић С. (2018). Стрес родитеља деце оштећеног слуха. *Специфичност оштећења слуха – кораџи и искораџи*. Тематски зборник радова. Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду, 283-297
3. Остојић-Зељковић, С., Славнић, С., Ђоковић, С., Николић, М., **Веселиновић, И.**, Јухас, Ч. (2018). Фактори развоја аудитивног капацитета код кохлеарно имплантиране деце. *Специфичност оштећења слуха – кораџи и искораџи*, Тематски зборник радова. Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 73-84

М61 Предавање по позиву са скупа националног значаја штампано у целини

1. Славнић, С., **Веселиновић, И.** (2014). Хиперкинетично дете оштећеног слуха у инклузивном образовању. *Зборник радова, IV научно практична конференција, 28. март 2014*. Ниш: Српско лекарско друштво подружница Ниш и Школа са домом ученика „Бубањ“, 29-37. ISBN 978-86-914729-3-1
2. Славнић, С., **Веселиновић, И.** (2015). Дисхармонично дете у инклузивном образовном систему. *Зборник радова, VI научно практична конференција, 27.*

март 2015. Ниш: Српско лекарско друштво подружница Ниш и Школа са домом ученика „Бубањ“, 16-23. ISBN 978-86-914729-4-8

1. Славнић, С., Веселиновић, И., Мирић, М. (2018). Ниво стреса код родитеља деце са кохлеарним имплантом, *VIII Практично научна конференција „Слушам, говорим, видим*, Ниш, 30.03.2018. ISBN: 978-86-914729-5-5

VII ЗАКЉУЧЦИ, ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

На основу остварених циљева и задатака, као и резултата тестирања хипотеза кандидаткиња је изнела битне резултате и закључке истраживања.

1. Глува и наглува деца која похађају школе за децу типичног развоја постижу најбоље резултате у оквиру све три испитиване групе деце, када је у питању употреба одредбених речи (придева, придевских заменица и редних бројева). Њихова постигнућа су не само значајно боља од постигнућа испитаника из школа за глуве и наглуве и испитаника типичног језичког развоја, већ су и квалитативно много сличнија постигнућима деце типичног језичког развоја. Раним ре/хабилитационим третманом постигнуто је да говор ове деце готово изгуби карактеристике говора глувих и наглувих особа, као и да се говорно-језичке способности деце из ове испитиване групе развију до максимума, па чак и превазиђу говорно-језичке норме које одговарају календарском узрасту.
2. Деца из школа за глуве и наглуве користе значајно мање одредбених речи (придева, придевских заменица и редних бројева) у односу на децу из друге две испитиване групе. Забележено је и да изван број деце из школа за глуве и наглуве није употребио ни једну од испитиваних врста одредбених речи, што указује да се ова деца ипак теже сналазе са апстракцијама и имају проблема да путем одредбених речи актуелизују (сузе) значење појма о коме говоре.
3. Сви глуви и наглуви испитаници обухваћени узорком, као и испитаници типичног језичког развоја користили су највише придева, затим придевских заменица, а најмање редних бројева, што је у складу са фреквенцијом употребе ових врста речи у српском језику.
4. Испитаници из све три испитиване групе чешће су користили одредбене речи у атрибутој, него у предикативној функцији, што је у складу са фреквентношћу функције одредбених речи у српском језику.
5. Испитаници из све три испитиване групе употребили су највише описних придева, а најмање градивних придева, што је очекивано с обзиром да су описни придеви најфреквентнија врста придева у српском језику.
6. Глуви и наглуви испитаници из школа за децу типичног развоја користили су све врсте придева, што није био случај и код остале две испитиване групе деце, где су осим описних и временских придева остале врсте придева употребљене у приближно истом и занемарљивом броју. Глуви и наглуви испитаници из школа за децу типичног развоја су кроз ре/хабилитациони третман систематски и плански обучавани за употребу свих врста придева.

7. Присвојне придевске заменице су најфреквентније у оквиру све три испитиване групе деце, док су одричне придевске заменице употребљене у најмањем броју.
8. Глуви и наглуви испитаници из школе за децу типичног развоја употребљавали су све врсте придевских заменица, што није био случај и у остале две испитиване групе деце (где су коришћене присвојне, показне и упитно-односне придевске заменице, а остале врсте придевских заменица су ниско фреквентне). Ово је резултат систематске обуке глуве и наглуве деце из школа за децу типичног развоја за употребу придевских заменица кроз дуготрајне ре/хабилитационе третмане.
9. Код глувих и наглувих испитаника из школа за децу типичног развоја са великом учесталашћу јављају се и односно-упитне заменице, што није случај у групи деце из школа за глуве и наглуве.
10. Забележене су и велике индивидуалне разлике између деце у оквиру све три испитиване групе, због значајних разлика у начину перцепције, доживљавања и изражавања који зависе од читавог низа фактора, као што су интелектуалне способности, социјално окружење, читалачке навике, индивидуалне карактеристике личности, различит степен развијености говора и језика, разлике у дужини и квалитету ре/хабилитације...
11. Код готово све деце из школа за глуве и наглуве присутне су у великом проценту аграматичне конструкције и бесмислене лексеме, што није био случај у групи глуве и наглуве деце која похађају школе за децу типичног развоја.
12. Повећање компетенције за употребу одредбених речи директно је пропорционално повећању образовног узраста (разреда) у групи деце из школа за глуве и наглуве и у групи деце типичног развоја, јер сазревањем и богаћењем говорно-језичког искуства деца постепено постају вештија и за употребу одредбених речи којима се именују апстрактне особине.
13. У групи глуве и наглуве деце која похађају школе за децу типичног развоја повећање образовног узраста није битније упицало на успешност у употреби одредбених речи, јер је рани интензивни третман доприне престижању за календарски узраст одговарајућег нивоа говорно-језичких способности још на предшколском узрасту.
14. Тип примењене аудитивне амплификације није значајно утицао на успешност глуве и наглуве деце обухваћене узорком, када је у питању употреба придева, придевских заменица и редних бројева.
15. Забележени су значајно бољи резултати у употреби одредбених речи код глувих и наглувих испитаника чији је доминантан начин комуникације био вербални говор, у односу на испитанике који су доминантно користили знаковни језик.
16. Повећањем дужине трајања ре/хабилитационог третмана повећава се и број употребљених одредбених речи у исказима глуве и наглуве деце, јер током дуготрајне ре/хабилитације деца постепено развијају своје говорно-језичке способности, па и способност за употребу одредбених речи.

Упоредна анализа резултата ове докторске дисертације са резултатима из литературе

Глува и наглува деца старијег основношколског узраста која похађају школе за децу типичног развоја била су значајно успешнија у употреби одредбених речи, у односу на вршњаке који похађају школе за глуву и наглуву децу, али и у односу на вршњаке типичног развоја. Овај резултат у складу је са резултатима истраживања који говоре о изразито позитивном утицају интензивног саветодавног и едукативног рада са родитељима деце оштећеног слуха на њихов језички развој (Веселиновић и сар., 2018; Ковачевић, Ђоковић, 2018).

Доказана је статистички значајна разлика између глувих и наглувих испитаника и испитаника типичног развоја када је у питању употреба одредбених речи. У условима нарушене аудитивне перцепције говор и језик се не развијају спонтано, већ постоји застој у развоју говора и језика, који се негативно одражава на когнитивни, социјални и емоционални развој детета. Овај резултат у складу је са резултатима великог броја истраживања који говоре да оштећење слуха доводи до многоструких проблема у комуникацији, едукацији, оспособљавању и социјализацији деце (Meadow & Dyssegaard, 1983; Peck, 1995; Брајовић и сар., 1997; Stojnić, 1998; Yoshinaga-Itano et al., 1998; Sininger et al., 1999; Thompson et al., 2001; Пантелић, 2002; Пантелић и сар, 2007; Shin et al., 2007; Olusanya et al., 2008; Harris, 2014; Исаковић и сар., 2016, Ковачевић и сар., 2016).

Квалитативном анализом резултата истраживања забележено је да су код готово све деце из школа за глуве и наглуве присутне у великом проценту аграматичне конструкције и бесмислене лексеме. Ови резултати у складу су са резултатима великог броја истраживања (Димић, 1996; Димић, Петковић, 2000; Димић, 2002б; Кашић, 2002, Димић, 2003; Исаковић, 2007а; Исаковић, 2007б; Пантелић и сар., 2007; Исаковић, Димић, 2008; Ковачевић, Исаковић, 2009; Кашић, Милошевић, 2010; Димић и сар., 2011б; Соколовац и сар., 2016) која говоре да је за децу оштећеног слуха карактеристично присуство аграматичних продукција.

Резултати истраживања показују да су постигнућа испитаника женског пола типичног развоја боља у односу на постигнућа испитаника мушког пола, када је у питању употреба одредбених речи. Поједини аутори, који се баве класификацијом говорника (Jessen, 2007), виша постигнућа девојчица објашњавају разликама у „полнолекту“, тј. полним разликама у комуникативним моделима.

Тип примењене аудитивне амплификације није се показао као статистички значајан фактор за употребу и функције одредбених речи код деце која похађају школе за глуве и наглуве и глуве и наглуве деце из школа за децу типичног развоја. Велики број истраживача је у резултатима својих истраживања изнео другачији став, према коме је говорно-језички развој глуве и наглуве деце убедљиво бржи и квалитетнији уколико дете користи кохлеарни имплант (Димић и сар., 2011а; Димић, Кљајић, 2011а; Димић, Кљајић, 2011б; Мирић, Д. и сар., 2011; Остојић и сар., 2011; Остојић и сар., 2015; Мирић и сар. 2016).

Резултати истраживања показали су значајно боље резултате у употреби одредбених речи од стране испитаника чији је доминантан начин комуникације био вербални говор, у односу на испитанике који су доминантно користили знаковни језик. Нижа постигнућа деце чији је доминантан начин комуникације знаковни језик могу се образложити структуром знаковног језика која условљава специфичне конструкције, квантитативно и квалитативно различите у односу на вербалне исказе. До сличних резултата у својим истраживањима дошле су и Кашић, Милошевић (2010). На основу детаљне квалитативне анализе прикупљених података може се рећи да се нижа постигнућа деце чији је доминантан начин комуникације био знаковни језик не могу тумачити само коришћењем знаковног језика, већ, пре свега, касном детекцијом, дијагностиком и амплификацијом оштећења слуха, а што је још важније и значајним кашњењем у отпочињању ре/хабилитационог третмана и његовим неадекватним спровођењем. Резултати великог броја истраживања истичу да развијен знаковни језик изразито позитивно утиче и на ниво вербалног изражавања, јер је добро развијен знаковни језик квалитетна подлога и ослонац вербалном изражавању глуве и наглуве деце (Schlesinger, Meadow, 1972; Grosjen, 1992; Grosjen, 1996; Stokoe, 2001; Ковачевић, 2005; Rinaldi, Caseli, 2009; Dammeyer, 2010; Ковачевић и сар., 2010; Kushalnager et al., 2010).

Разред се у овом истраживању показао као статистички значајан фактор за употребу одредбених речи од стране деце из школа за глуве и наглуве, као и од стране деце типичног развоја. До сличних резултата дошли су и други аутори (Васић, 1977; Димић, Исаковић, 2007а; Глумбић, 2010, Срзић, Исаковић, 2018) који истичу да су когнитивни статус и сазревање битни предуслови за богаћење речника детета, а нарочито речима које су апстрактније.

Значајна предност у употреби одредбених речи забележена је код испитаника чија је ре/хабилитација у предшколском периоду трајала дуже од 4 године, у односу на испитанике чија је ре/хабилитација била краћа од две године. Разлика у употреби одредбених речи између испитаника чија је ре/хабилитација била краћа од две године и испитаника чија је ре/хабилитација трајала две до четири године није била значајна. Овакав резултат говори да је напредак у говорно-језичком развоју код глуве и наглуве деце спор. У прилог овом ставу говоре и резултати истраживања проф. Бојанина (Бојанин, 2015; Бојанин, 2018) који истиче да је овладавање вештином квалитетног учествовања у говорној комуникацији од стране глуве и наглуве деце дуготрајан процес, јер у условима нарушене аудитивне перцепције деца уче говор и језик на специфичан начин.

Код глувих и наглувих испитаника из школа за децу типичног развоја обухваћених нашим истраживањем са великом учесталошћу јавиле су се и односно-упитне заменице (као и код испитаника типичног развоја), што није био случај са испитаницима који су похађали школе за глуве и наглуве. Помоћу ових придевских заменица испитаници постављају питања која им олакшавају сналажење у свакодневном животу и окружењу. Овакав резултат се може тумачити чињеницом да се током ране ре/хабилитације глуве и наглуве деце из школа за децу типичног развоја велика пажња посвећивала обуци за разумевање и употребу питања. Односно-упитне

заменице су врста придевских заменица која је веома ретко употребљена од стране испитаника из школа за глуве и наглуве, због чега овој деци представља проблем формулисање и разумевање питања, а самим тим и сналажење у свакодневним говорним ситуацијама. У прилог томе говоре резултати истраживања (Димић и сар., 2008; Димић, Исаковић, 2008; Мирић и сар., 2008; Toe & Paatsch, 2010; Friedmann & Novogrodsky, 2011; Friedmann & Szterman, 2011; Paatsch & Toe, 2014; VanDam & Carns, 2015; Мирић и сар., 2016) према којима деца оштећеног слуха имају озбиљне тешкоће да формулишу и разумеју питања и да одговоре на њих.

Глуви и наглуви испитаници из школа за децу типичног развоја употребили су три пута више одредбених речи него што су њихови вршњаци типичног развоја и преко шест пута више одредбених речи, у односу на испитанике из школа за глуве и наглуве. Резултати истраживања говоре да обим и структура речника деце оштећеног слуха зависе од садржаја који им се нуде током ре/хабилитационих третмана (Ковачевић, 2003). Сви глуви и наглуви испитаници који похађају школе за децу типичног развоја обухваћени овим истраживањем су рано дијагностиковани, амплификовани и укључени у рани интензивни третман. Они су до поласка у школу имали свакодневни ре/хабилитациони третман дуже од четири године, а поласком у школу наставили су да долазе на третмане два до три пута недељно. Њихов третман наставио се и у вишим разредима основне школе и подразумевао је систематски рад на богаћењу речника, корекцији евентуалног аграматизма, развој сложенијих граматичких конструкција и помоћ у савладавању школског градива. Кроз третмане који су пажљиво осмишљени, планирани, извођени и праћени, дете континуирано води сурдолог и прати читав тим стручњака, са циљем да се са пуном пажњом надзире развој говора и језика, али и целокупне личности, да се дечије способности стимулишу, развијају и стално унапређују, али и да се евентуалне препреке, потешкоће и проблеми превенирају, на време уоче и отклоне. Све ово допринело је да постигнућа ове групе глуве и наглуве деце далеко превазиђу постигнућа деце из остале две испитиване групе. Ова група деце није успешнија од друге две групе испитиваних вршњака због врсте школе у коју су укључени, већ због чињенице да су правовремено обухваћени третманом и много систематичније стимулисани и праћени. Изразито позитивни ефекти ране дијагностике, амплификације и ре/хабилитације потврђени су од стране бројних истраживача (Apuzzo & Yoshinaga-Itano, 1995; Yoshinaga-Itano et al., 1998; Snyder & Yoshinaga-Itano, 1999; Yoshinaga-Itano 2002; Yoshinaga-Itano, 2003a, 2003b; Sharma, 2009, 2010; Ђоковић и сар., 2010; Остојић и сар., 2011; Cardon et al., 2012; Монтесори, 2013; Northern & Downs, 2014; Бојанин, 2015; Монтесори, 2016a; Монтесори, 2016b; Daub et al., 2017; Монтесори, 2017; Остојић и сар. 2018).

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживачки резултати су приказани на систематичан и прегледан начин. Приказани су табеларно и графички уз одговарајуће коментаре и коретно тумачење

статистичких података. Интерпретација добијених резултата заснована је на изучавању релевантних научних извора. Поред табеларног приказивања резултата кандидаткиња је, с обзиром на предмет истраживања, давала и детаљну дескриптивну анализу језичке употребе и функција одредбених речи.

Резултати истраживања, поштујући динамику истраживања, али и постављени циљ, задатке и хипотезе истраживања, указују на специфичност употребе и функција одредбених речи у формирању исказа код глуве и наглуве деце. Тумачење добијених резултата указује на висок степен аналитичности и закључивања кандидаткиње о њиховој повезаности са резултатима сличних студија у свету и код нас, као и на аутентичност у тумачењу добијених резултата.

Комисија сматра да је начин приказа и тумачења резултата у складу са постављеним циљевима и задацима нацрта пројекта докторске дисертације. Кандидаткиња је приказала и протумачила резултате поштујући све научно-методолошке и етичке постулате.

IX КОНАЧНА ОЦЕНА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Анализом докторске дисертације под називом *Употреба и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце*, кандидаткиње Иване Б. Веселиновић, Комисија констатује да дисертација представља оригинално истраживање, које доприноси идентификацији повезаности различитих фактора у ре/хабилитацији говора и језика код глуве и наглуве деце.

Кандидаткиња, Ивана Б. Веселиновић, изабрала је за предмет истраживања важно питање које омогућава праћење језичког развоја глуве и наглуве деце, а то је употреба именских одредбених речи, као и њихова функција у формирању исказа. Провером овог проблема код глуве и наглуве деце и поређењем са децом типичног развоја утврдила је битне факторе који доприносе ре/хабилитацији говора и језика. У овој дисертацији коректно је дат теоријски оквир; коректно су постављени циљеви и хипотезе емпиријског истраживања. Примењене су одговарајуће методе и инструменти испитивања, па су добијени и валидни резултати. Истраживачки резултати су приказани на систематичан и прегледан начин. Интерпретација добијених резултата заснована је на изучавању релевантних научних извора и на аутентичности тумачења појава. Посебан допринос ове докторске дисертације чини врло квалитетно обрађен истраживачки проблем, као и проширивање и продубљивање истраживачког поља везаног за важност различитих фактора у ре/хабилитацији глуве и наглуве деце.

X ПРЕДЛОГ

Комисија са задовољством предлаже Већу за мастер, специјалистичке и докторске студије Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и

рехабилитацију да прихвати извештај о оцени урађене докторске дисертације *Употреба и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце*, кандидаткиње Иване Б. Веселиновић и да га упути у даљу процедуру.

У Београду,

Комисија

22. 02. 2019.

Др Надежда Димић, редовни професор,
Универзитет у Београду-Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Светлана Славнић, редовни професор у
пензији, Универзитет у Београду-Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Зорка Кашић, редовни професор у
пензији, Универзитет у Београду-Факултет за
специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Славица Максимовић, научни сарадник,
Институт за експерименталну фонетику и
патологију говора, Београд